

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LA RA 2011

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

PFESESANI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na kushumiselwe kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu sa zwe thoho dza nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani nga vhudele nahone zwi no vhalea.
9. Ni dzhie nzhele mupeleto, tswayo na nzudzanyo ya mafhungo.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA 1: PHUROS**RI NA PFANELO**

Mbofholowo yo wanwaho nga la Afrika Tshipembe ngoho yo disa zwivhuya zwinzhi lifhasini lothe. Adzimbei a amba nga tshituhu tsha muvhuso wa tshitlula u nga vhuya wa tou ri u zwi tshenzhela ene mune. Vho-Mathede khotsi awe vuhole a vho ngo tou bebwa naho, vho tou rwelwa u dzhena kha bunga la makhuwa nga mulandu wa hone u farekanea. Ho mbo di vha u tshinyala lurumbu lwavho lwothe. Ngeno khonani yavho ya mbiluni Vho-Dombela vho sala nga ito lithili linwe lo ralo u komvolwa vha tshi khou rwelwa u dzula phakhani ya makhuwa. Kha zwothe a ho ngo vhuya ha vha na ndiliso. Vho vha vha tshi do fhiwa hu tshi pfi ndi tshikamba tsha ifhio khali.

Namusi mukalaha vha sokouri, "Ngoho zwithu zwi a itea, mathina mulala a sa fi tsimu ya shubi u a vhuya a i lima nangoho." Vha zwi amba vhude nga u pfa Adziambei a tshi ri hune a shuma hone hu na makhuwa mana a re nga fhasi ha ndango yawe. Ukwu kuduhulu-vho Ntakadzeni ku dzhena na vhana vha makhuwa tshikolo, nahone vho no di pfa lunzhi ku tshi sumbedza nga nyambo dzakwo uri vhana avha vha tanganelana hu si na na zwiinwe-vho. Nahone a hu tshe na tshiimiswa kana tshipida zwatsho kha tshiimiswa tshi iledzwaho vathu ho sedzwa lukanda. Muloro ula wa Vho-Mandela wa mbo di vha wo wedza.

Vho-Mathavhathe vhone vha talutshedza nga ha musu vho ya u toda u thuso ofisini ya zwa Muno u nga vhuya wa tou ri ndi tshitori. Vho swika vha wana Muvenda sa vhone, a vha lumelisa nga Luisimane, vhone vhe, "Ndaa!" A isa phanda na u todou pfa uri vha thuswa ngani, a tshi khou di shumisa lwone Luisimane. U omelela havho kha Tshivenda zwo ita uri thuso i ri ndi bva vhubvo. Namusi hu pfi nyambo dzothe dzi a lingana. Ri tou sa divha arali dzi tshi khou lingana nga ngoho.

Langanani u dzulela u tandavhadzana na malume awe nga hedzi pfanelo. Malume awe vha ima kha la uri ha pfi muthu u na pfanelo ya u ita tsho imaho nga uri, a zwi ambi uri muthu u khou tou rumeledzwa u ita zwenezwo. "Iwe tshivhanda thetshesela luvalo lwau arali u tshe nalwo, u do zwi pfa uri a si pfanelo inwe na inwe ine wa fanela u gidima nayo." Ndi Vho-Danda vha tshi vhina khani yavho na muduhulu. Naho tshidumbumukwe tsha da na maanda atsho havha tshi nga si vha bvise kha hokwu kuvhonele kwavho kwa pfanelo.

Pfanelo vhathu vhanzhi vha a dzi funa khathihi na u dzi divha. Vhariwe vha ita na u hangwa uri pfanelo dza muthu dzi guma nga murunzi wa ningo yawe. Zwi re pfanelo kha nne a zwo ngo tea u thithisa muñwe kha pfanelo-vho dzawe. Ndi ngazwo mulayo wo ita mbetshelwa ya mukano. Tshiñwe tshi dinaho ndi tsha musu pfanelo i sa dzhiwi na vhudifhinduleli zwo badekana. Muthu u mbo di nambatela pfanelo a sa toti na u kwatuwa ngeno vhudifhinduleli hayo na u vhu divha muthu a sa vhu divhi.

Tshifhiwa o vhuya a liga a tshi gidimela Sathelaithi ya Mapholisa u hwelela vhabebi vhawe. Ndi musu a tshi ri vhabebi vha khou kandekanya pfanelo dzawe. A vhuya a pfa a tshi khou teledza u ya tshikoloni vhabebi vha vhuya vha mu kombetshedza vha mbo di vha vho fhingula. Ho ngo divha uri pfanelo ya u vha niwana na u thogomelwa mudini i tshimbilelana na vhudifhinduleli khathihi na u vha muthu a pfaho nahone a thogomeleaho. Na zwa uri wa vhuya wa vha na pfanelo ya u dzhena tshikolo zwi dzhia vhudifhinduleli ha hone uri u vhe na vhumatshelo.

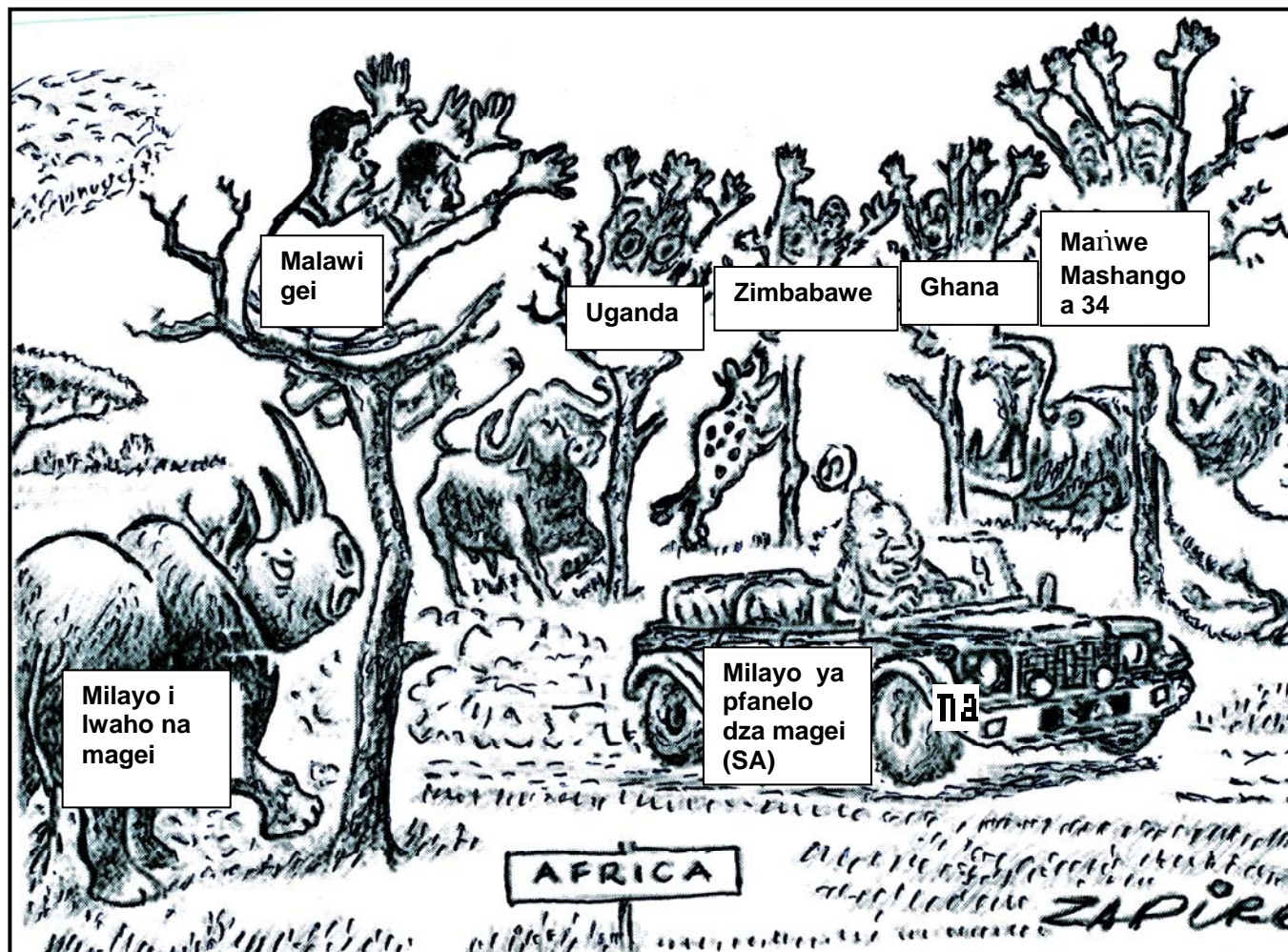
Mashongo maniwe hu tshi katelwa na mahulwane zwi tshi ya kha mveledziso, a di vha a kopelaho kha lashu zwi tshi itiswa nga kudzulele kwako kwa Ndayotewa yashu. Naho hu uri kha zwinzhi hu di tou hula u wa ri tshi vutsheledza. Kha honohu u wa ri tshi vutsheledza hashu, thungo ino hu takuwa dzithendo ngeno thungo ila hu tshi takuwa tsatsaladzo. Zwiñwe zwi takuwa zwi tshi bva nda ngeno zwiñwe zwi zwa tshitangani. Vho-Mandende ha vhuya ha vuwa khanedzano nga mafhungo enea vha mbo di ri, "Ee, itali mapeta hu tshi vhone a muthu ane a khou tshimbila."

- 1.1 Pfanelo dzine dza khou ambiwa afha mafhungoni aya dzo ditika nga liniwalo lifhio? (1)
- 1.2 Ndi ifhio pfanelo NTHIHI yo ambiwaho afha mafhungoni e na vhala? I buleni. (1)
- 1.3 Ndi mini tsho itisaho uri Adziambei a divhe zwinzhi nga tshituhu tsha muvhuso wa tshitalula? (1)
- 1.4 Ndi ngani Vho-Mathavhathe vha songo wana thuso ofisini ya zwa Muno? (1)
- 1.5 Muhumbulo muhulwane wo faredzwaho nga ndima ya vuvhili kha mafhungo e na vhala ndi ufhio? (2)
- 1.6 Bviselani khagala zwithu ZWIVHILI zwo vhaho khwathisedzo ya tshanduko shangoni lashu kha vutshilo ha Vho-Mathede? (2)
- 1.7 Inwi ni vhona unga tshi kanakanisaho muñwali zwi tshi yelana na ndinganyiso ya nyambo ndi tshifhio? (1)

- 1.8 Itani mbambedzo no sedza zwithu ZWIVHILI kha nzulele ya muvhuso wa tshitalula wo fhiraho na uno wa demokirasi une ra vha khawo. (2)
- 1.9 Fhindulani nga **EE** kana **Hai**, ni dovhe ni tikedze phindulo yaṅu nga u tou dodombedza:
- Zwe Tshifhiwa a ita a tshi hwelela vhabebi vhawe sathelaithi zwi a solisea tshothe. (2)
- 1.10 Nangani phindulo i re yone-yone kha mutevhe wo netshedzwaho.
- Mashango a nṅa a khou tama u kopela ndayotewa ya la Afrika Tshipembe ngauri:
- A I khou tevhelwa kokotolo
B Yo dzula zwavhudi
C I khou khoḍiwa thungo dzothe
D A na C (1)
- 1.11 Murero uyu "Mulala a sa fi tsimu ya shubi u a vhuya a i lima" u kwama hani kupfesesele kwaṅu kwa mafhungo e na vhala na vhutshilo nga u angaredza? (2)
- 1.12 Vhudipfi haṅu nga fhungo lo talelwaho ndi vhufhio? Vhu bviseleni khagala. (2)
- 1.13 Inwi ni a ima na Vho-Danda kha kudzhiele na kupfesesele kwavho kwa pfanelo? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA 2: TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

- 1.14 Bulani mashango MAVHILI ane vhafunani vha mbeu nthihi vha vhonala vhe khakhathini. (2)
- 1.15 Tshi sumbedzaho uri vhafunani vha mbeu nthihi vha eneo mashango vha khakhathini ndi tshifhio? (1)
- 1.16 Mashango o sumbedzwaho kha tshifanyiso itshi a wela kha dzhangho lifhio? (1)
- 1.17 Ndi mini kha tshifanyiso itshi tsho imelaho Riphabuliki ya Afrika Tshipembe. (1)
- 1.18 Afrika Tshipembe li vhonala li sa londi u tambudzwa ha vhafunani vha mbeu nthihi vha maŋwe mashango. Hanedzani kana ni tikedze fhungo ili nga zwi re kha tshifanyiso. (2)

1.19 Nangani phindulo i re yone kha dzi tevhelaho:

Vhudipfi ha vhathu vha re ntha ha miri ndi ha

- A U mangala
- B U kanuka
- C U tshuwa
- D U takala

(1)

1.20 Ndi vhufhio vhushaka vhu re hone vhukati ha mafhungo a Tshibveledzwa tsha 1 na Tshibveledzwa tsha 2?

(2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u a nweledza nga mbuno dza SUMBE kana dzi kha mafhungo/phara nthihi, ni tshi sumbedza **zwikhakhisi zwe Tshiwela a tangana nazwo e kha u gudela pfunzo dza ntha**. Vhulapfu ha phara yaṅu vhu vhe maipfi a sa fhiri 90. Ni sumbedze tshivhalo tsha maipfi zwitangini.

TSHIBVELEDZWA TSHA 3: PHUROS**VHAGUDI PFUNZONI DZA NTHA**

Mubebi muṅwe na muṅwe u tama ṅwana wawe a tshi bvelela siani ḽa pfunzo, fhedziha tshidini ndi uri a hu bebiwi mbilu hu bebiwa muthu.

Tshiwela o ri u swika yunivesithi a ḽidzhenisa kha mafhungo a u nwa mahalwa. Zwa pfunzo zwa mbo pfuvha sa muroho wa thanga wo xaxariseswa. Dzibugu dzone o vha a tshi lala o dzi siamela vhunga nungo dza u dzi vhala dzo vha dzi si tsheho.

Vho-Tshinondiwa zwe ṅwana wavho a vha a khou ita vho ḽo zwi pfa nga tshiṅwe tshinoni, vha thoma u sa tsha mu rumela masheleni unga sa u thomani. Tshiwela musi a tshi vhona tshelede i tshi vho kala, a thoma mafhungo a u ima dzibadani a tshi rengisa muvhili.

Rumuni yawe ya u edela yo vha yo no tou shanduka tshipoto. Khuvha gumbakumba ḽi tshi ri u lila ḽuvha ḽa vhuya ḽa tou khesekhese. Nga matsheloni wa wana maṽo o tswuka sa a dzwirigondo.

Afho rumuni ho vha hu mupfufhi u si mphire, vhaṽhannga vha tshi dzhena vha tshi dovha vha tshi ṽḽa zwidzidzivhadzi. Tshifhinga tshenetsho Tshiwela ho vha hu si tshe na tshine a lila a tshi vhona unga zwithu ndi hone zwi tshi khou mu tshimbilela.

Dzikilasini o vha a si tsha kanda. O vha a tshi ṽwa a tshi tsa a tshi gonya nga dzigoloi a tshi ya u vhona dzifilimu na u ya u tshina dzidantsi. A tshi vhuya u vha o neta lu si na vhukono nga zwine a ṽwa a tshi ita, tshifhinga tsha u vhala bugu tshe ndi bva vhubvo.

Ṽwaha u sa athu fhela Tshiwela o ḽo vha na ṅwana. Nga hetsho tshifhinga bindu lawe ḽo vha ḽi sa tsha tshimbila zwavhuḽi. Dzikhonani dzawe dza thoma u mu furalela.

Nga u vhona vhutshilo vhu tshi vho thoma u mu kondela, o mbo di didzhenisa kha zwa vhugevhenga. Izwi zwo do sea zwi tshi tanama nge a mbo di farwa a fhedza e na tshitzhili tsha HIV/Aids. Vhagudi kha ri ite zwa pfunzo ngauri yone ndi khii ya vhutshilo.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoyi.

TSHIBVELEDZWA TSHA 4: KHUNGEDZELO

3.1 Topolani linyanyu lo shumiswaho mafhungoni aya. (1)

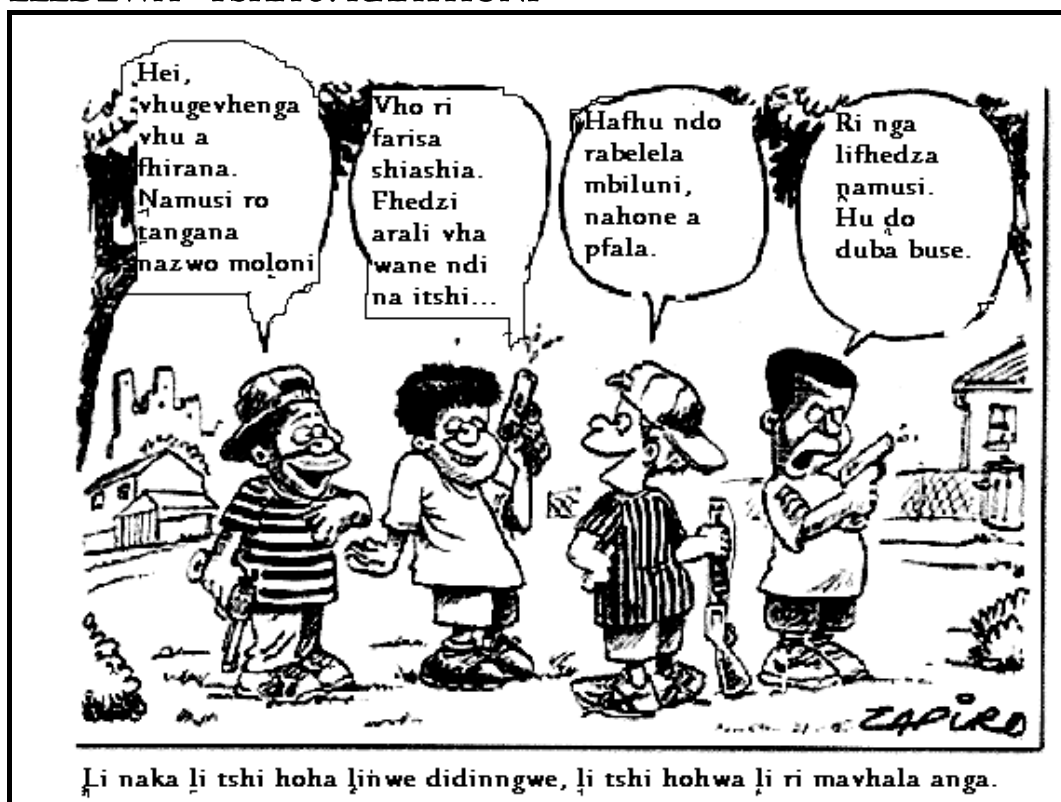
3.2 Hu na he muniwali a vhudzisa mbudziso i sa todi phindulo. Hu sumbedzeni. (1)

- 3.3 Hu na ipfi lo nwalwaho li songo swaiwa inwi li nwaleni no li khakhulula. (1)
- 3.4 Khephusheni ya khungedzelo iyi ndi ifhio? I topoleni. (1)
- 3.5 Nangani phindulo yone-yone kha dzi re kha mutevhe.
Bindu ili li nekeda vathu:
- A Tshumelo
B Zwikhokhonono zwa madini
C Zwinoni
D A-C (1)
- 3.6 Mutaladzi wa u thoma kha khungedzelo iyi ni vhona unga u nga kunga vathu nga ndila-de? Talutshedzani. (1)
- 3.7 Vhudipfi hanu nga ha khungedzelo iyi ndi vhufhio? (2)
- 3.8 Murero wo shumiswaho, '*kholomo ya ndila a i fhedzi hatsi*' u ni nea tshifanyiso-de no sedza mvelele ya Vhavenda? (2)
- [10]

MBUDZISO 4

Talelani khathuni i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy:

TSHIBVELEDZWA TSHA 5: KHATHUNI

- 4.1 Ri vhudzeni uri avha vathu vha khou amba nga ha mini. (1)

- 4.2 Vhathu vha re kha khathuni iyi vha vhonala vhe vhathu-de? (1)
- 4.3 Ni nga ri mini nga mafhungo aya e na vhala? (1)
- 4.4 Nangani phindulo i re yone-yone.
- Fhungo 'vho vha vho ri farisa shiashia' li khou amba uri:
- A Vho ri farisa nga mapholisa
 B Vho ri tshuwisa
 C Vho ri sia ri si tsha divha zwine ri nga ita
 D Vho ri mangadza (1)
- 4.5 Fhungo asili, inwi li iseni kha mbudziso. (1)
- Ri nga lifhedza namusi.*
- 4.6 Topolani dzina LITHIHI lo pambiwaho li re kha khathuni iyi. (1)
- 4.7 Ndi zwifhio zwi sa pfesesei zwo ambwaho nga muambi wa vhuraru kha khathuni iyi? (2)
- 4.8 Murero wo vhinaho khathuni iyi u ni thusa hani u pfesesa mafhungo e na vhala? (2)
- [10]

MBUDZISO 5

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA 6: PHUROS

Shonisani u *dzulela* u shumisa lutingokhwala lwawe vhukati ha vhusiku. Mme awe vha dzulela u mangala musi a tshi niununa lufherani lwawe heneffa nga iri ya u thoma vhusiku a tshi khou litsha u vhalala bugu kana u awela zwawe. Iyi nzulele i itea tshifhinga tshothe lune mme awe vha zwi mangala vhukuma. Vho-Mangalani vho mu dodela vha tshi ri khamusi u na muwe muthu. Tsho, matsina o vha a tshi khou amba nga lutingo ngauri a lu li tshede nga tshifhinga hetsho tsha vhusiku. Vho-Mangalani a si musidzana, zwiito zwa Shonisani vha di zwi vhona lune zwi vho bva tshandani. Nzulele iyi i ita uri Shonisani a sokou founela muthu muwe na muwe a re na nomboro yawe naho a si na mafhungo. Izwi zwi ita uri a thome u sola vha we o fhelelwa nga mafhungo. Nga honohu u dodela havho, Vho-Mangalani vho khakhedza Shonisani a tshi khou amba na muthannga wawe Mpfuneni ane a dzhena nae Maembeni. Matsina avha vhavhili vha khou sengisana mafhungo a founu ye Shonisani a i silinga ya uyo muthannga wawe. O wana hu na mulaedza wa lufuno une wa khou rumelwa kha khonani ya Shonisani ya mbiluni. Mpfuneni o lingedza u hanedza a ri o vha a tshi khou iwalela ene Shonisani, o tou khakha a vho rumela kha khonani ya Shonisani sa izwi a na nomboro yawe. Zwino uyu Shonisani u khou laela muthannga wawe uri a thuthe nomboro dza Mpfuneni kha founu yawe ngauri dzi do vha lutananya lune vha do vhangana sa vathu vho pomokanaho vhuloi. Ayo maitele o mbo ita uri Shonisani a thome u sa tou funa khonani yawe, a tshi humbula uri a nga mu dzhiela muthannga wawe Mpfuneni. "Naa inwi matsina a ni khou ita zwa u vhalala? Ndi Vho-Mangalani vha tshi vhudzisa Shonisani vho halifha."

5.1 Nwalululani fhungo li tevhelaho no thoma nga ipfi '*Musi*'.

Mme awe vha dzulela u mangala musi a tshi niununa lufherani lwawe heneffa nga iri ya u thoma vhusiku. (1)

5.2 Nani pfanywa ya ipfi '*khonani*' no li shumisa fhungoni li pfalaho. (2)

5.3 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwa u vhiga, '*Naa inwi matsina a ni khou ita zwa u vhalala?*' Ndi Vho-Mangalani vha tshi vhudzisa Shonisani vho halifha. (2)

5.4 Topolani lidadzisi la tshifhinga ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

5.5 Ipfi '*dzulela*' kha mutaladzi wa u thoma li khou shuma sa

A Libulafhethu

B Dzina

C Litikedzi

D Liitela

(1)

5.6 Figara ya muambo yo talelwaho i ni thusedza hani kha kupfesesele kwa mafhungo aya.

(2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70